

MARIAN MAŁECKI

 <https://orcid.org/0000-0001-5728-4727>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

**„I pochowali go na śląskiej granicy” —
administracja w służbie
grobownictwa wojennego
Polegli powstańcy śląscy i ich przeciwnicy
w świetle kwerendy
starostwa pszczyńskiego z 1929 roku**

Uwagi wstępne

W 2020 r. minęła 100. rocznica wybuchu II powstania śląskiego. Było ono już lepiej przygotowane aniżeli powstanie sprzed roku i, co warto odnotować, skuteczniejsze, jeśli chodzi o realizację celów¹. Zlikwidowano wówczas policję niemiecką Sipo (*Sicherheitspolizei*, zwaną na Śląsku „zicherką”), a w jej miejsce wprowadzono policję mieszaną polsko-niemiecką Apo (*Abstimmungspolizei*). Można było dzięki temu — w nie tak odległej przecież przyszłości — budować także zręby autonomii śląskiej, który to temat w ogromnej mierze został już opracowany, zarówno naukowo, jak i w wersji popularnej, przez naukowców z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, przede wszystkim zaś przez Profesora Józefa Ciągwę, Profesora Adama Lityńskiego i Doktora Andrzeja Drogonia.

¹ F. Serafin: *Stosunki polityczne, społeczne i ruch narodowy w Pszczyńskim w latach 1918—1922*. Katowice 1993, s. 124—133.

Drugie powstanie śląskie, które zakończyło się po osiągnięciu wspomnianych celów politycznych, jest uważane za zwycięskie, upamiętnia to m.in. stosowna wzmianka zamieszczona na płycie Grobu Nieznanego Żołnierza w Warszawie. Warto zatem — przy okazji wspomnień o tamtych wydarzeniach — pochylić się, już nie tyle nad samym Grobem Nieznanego Żołnierza, ile nad wieloma grobami poległych wówczas powstańców śląskich i ich niemieckich przeciwników.

W jednej z najbardziej znanych pieśni powstańczych, zaczynającej się od słów „Do bytomskich strzelców wojska zaciągają”, ostatnie zwrotki przedstawiały smutną rzeczywistość powstańczą śląskich kobiet:

Wyszła na górceczkę, gdzie wojacy jadą.
Po moim Jasińku, po moim kochanku
Konika prowadzą.

Prowadzą, prowadzą, żalobą okryty.
Pewnie mój Jasieniek, pewnie mój kochanek,
Na wojnie zabity.

Zabili, zabili pruscy wojownicy
I pochowali Go
Na śląskiej granicy.

Na śląskiej granicy — murawa zielona,
A na tej murawie,
Chorągiew czerwona.

Na chorągwi orzeł, biały wyszywany,
Po moim Jasińku, po moim kochanku
Listek krwią pisany².

O tej granicy, pochówkach i pamięci historycznej polskiej administracji okresu międzywojennego mowa jest w niniejszym artykule. W Archiwum Książąt Pszczyńskich znajdują się spisy grobów powstańców śląskich, którzy polegli na tym terenie podczas trzech powstań. Dnia 25 lutego 1929 r. starostwo pszczyńskie nakazało bowiem poszczególnym gminom powiatu wykonanie stosownych inwentarzy grobów powstańczych. Wynikało to z faktu, że Ministerstwo Robót Publicznych zarządziło przeprowadzenie odpowiednich ewidencji zarówno grobów powstańczych, jak i uczestników powstań narodowych lat 1794—1863 w Polsce³. Z tego też względu wszystkie gminy powiatu pszczyńskiego miały obowiązek poinformować tutejsze starostwo o grobach

² J. Eichhorn: *Śpiewnik były powstańczy*. Katowice 1921—1935, s. 16 i nast.

³ Archiwum Książąt Pszczyńskich, Starostwo Pszczyńskie, sygn. 185, Referat Bezpieczeństwa, Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Pszczynie [dalej: AKP].

i poległych powstańcach spoczywających poza Pszczyną. Przyjąć można, że podstawą przynależności do „ubogich powstańców, śląskich szeregowców” było zaprzysiężenie do Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska⁴. W wykazie podawano: imię i nazwisko powstańca śląskiego, datę jego urodzenia, zgonu i czas pochówku, miejsce ostatniego spoczynku, nazwę cmentarza i charakterystykę grobu, wreszcie rząd i opis mogiły cmentarnej (wspólna — masowa czy pojedynczy grób) oraz przynależność wojskową (armię poległego i jego narodowość).

Dziś kwerenda ta jest już bezcenna — pozwala nie tylko ustalić miejsca pochówku, lecz daje też wyobrażenie o stratach, jakie ponieśli i powstańcy, i walczący przeciwko nim żołnierze niemieccy. Warto pamiętać, że konflikt na Górnym Śląsku nie był wojną domową w klasycznym tego słowa znaczeniu, jako że powstańcy śląscy, którymi — zwłaszcza w dwóch pierwszych powstaniach — była polska ludność Górnego Śląska, nie walczyli z miejscową ludnością niemiecką, lecz z jednostkami wojskowymi, często pochodzącymi z innych regionów Niemiec (np. z Bawarii).

Przeprowadzona wówczas kwerenda była jednak szersza, nakazano bowiem wspomnianym gminom ujawnić także miejsca pochówku powstańców z czasów powstań narodowych z lat 1794—1863. Magistrat Bierunia, pismem z dnia 20 marca 1929 r., poinformował o jednym takim grobie — powstańca styczniowego na terenie miasta Bieruń. Powstańcem tym był Aleksander Władysław Królikowski, urodzony 24 września 1822 r., a zmarły w tym mieście 6 grudnia 1884 r. Został on pochowany na starym cmentarzu w Bieruniu Starym dnia 9 grudnia 1884 r. Odnotowano, że był to pojedynczy pochówek (bez oznaczenia grobu, oprócz „rząd I na lewo”) powstańca styczniowego. Widocznie weteran ten, po nieudanym powstaniu, mieszkał po drugiej stronie granicy (czyli w ówczesnych Niemczech) i tam zmarł⁵.

Wyniki kwerendy i jej charakterystyka

Wyniki pozostałej części kwerendy były następujące: Gmina Zawada (naczelnik Wilczek) przekazała informację o braku takich miejsc pamięci⁶. Podobnie było w Zgoniu⁷ i Zazdrości⁸. Negatywne kwerendy dotyczyły także innych

⁴ M. Małecki: *Pszczyna — Tychy 1919. I powstanie śląskie na ziemi pszczyńskiej*. Zabrze—Tarnowskie Góry 2019, s. 20—24.

⁵ AKP, k. 5.

⁶ AKP, k. 161.

⁷ Informację taką przekazał naczelnik gminy Porwoł. AKP, k. 167.

⁸ Według naczelnika gminy Paszka. AKP, k. 165.

gmin, jak np.: Bijasowice⁹, Bojszowy¹⁰, Brzeźce¹¹, Bzie Dolne¹², Bzie Górne¹³, Bzie Zameckie¹⁴, Cielmice¹⁵, Czarków¹⁶, Czarnuchowice¹⁷, Ćwiklice¹⁸, Dziećkowice¹⁹, Frydek²⁰, Gać²¹, Gilowice²², Gardawice²³, Goczałkowice Dolne²⁴, Golasowice²⁵, Goławiec²⁶, Górki²⁷, Góra²⁸, Grzawa²⁹, Hołdunów³⁰, Imielin³¹, Jankowice³², Jaroszowice³³, Jarząbkowice³⁴, Jedlina³⁵, Kamionka³⁶, Kobielice³⁷, Kobiór³⁸, Kopciowice³⁹, Kosztowy⁴⁰, Królówka⁴¹, Krzyżowice⁴², Lędziny⁴³,

⁹ Pismo naczelnika Bijasowic Michałka do starostwa pszczyńskiego z 6 marca 1929 r. AKP, k. 13.

¹⁰ Pismo naczelnika Bojszów Stalmacha do starosty pszczyńskiego z 15 marca 1929 r. AKP, k. 14.

¹¹ Pismo naczelnika gminy Brzeźce Skorupki z 5 marca 1919 r. AKP, k. 18.

¹² Pismo naczelnika gminy Bzie Dolne Floriana do starosty pszczyńskiego z 28 marca 1929 r. AKP, k. 19.

¹³ Pismo naczelnika gminy Bzie Górne Stenzla do starosty pszczyńskiego z 6 marca 1929 r. AKP, k. 20.

¹⁴ Pismo naczelnika gminy Bzie Zameckie Szlezaka do starosty pszczyńskiego z 2 marca 1929 r. AKP, k. 21.

¹⁵ Pismo naczelnika gminy Cielmice do starosty pszczyńskiego z 2 marca 1929 r. AKP, k. 22.

¹⁶ Pismo naczelnika gminy Czarków Szromka z 2 marca 1929 r. AKP, k. 25.

¹⁷ Pismo naczelnika gminy Czarnuchowice Jagrody z 6 marca 1929 r. AKP, k. 27.

¹⁸ Pismo naczelnika gminy Ćwiklice z marca 1929 r. AKP, k. 27.

¹⁹ Pismo naczelnika gminy Dziećkowice z 4 marca 1929 r. AKP, k. 29.

²⁰ Pismo naczelnika gminy Frydek Boryczki z 28 lutego 1919 r. AKP, k. 30.

²¹ Pismo naczelnika gminy Gać z 28 lutego 1929 r. AKP, k. 32.

²² Pismo naczelnika gminy Gilowice z 7 marca 1929 r. AKP, k. 36.

²³ Pismo naczelnika gminy Gardawie Bończyka z 1 marca 1929 r. AKP, k. 34.

²⁴ Pismo naczelnika gminy Goczałkowice z 4 marca 1929 r. AKP, nlb.

²⁵ Pismo naczelnika gminy Golasowice Doleżyka z 12 marca 1929 r. AKP, k. 43.

²⁶ Pismo naczelnika gminy Goławiec Skrzypulca z 6 marca 1929 r. AKP, k. 45.

²⁷ Pismo naczelnika gminy Górki Ścierskiego z 6 marca 1929 r. AKP, k. 51.

²⁸ Pismo naczelnika gminy Góra Farugi z 3 marca 1929 r. AKP, k. 49.

²⁹ Pismo naczelnika gminy Grzawa Wojciecha z 1 marca 1929 r. AKP, k. 50.

³⁰ Pismo naczelnika gminy Hołdunów Manowskiego z 1 marca 1929 r. AKP, k. 55.

³¹ Pismo naczelnika gminy Imielin Malornego z 4 marca 1929 r. AKP, k. 57.

³² Pismo naczelnika gminy Jankowice Gruszki z 1 marca 1929 r. AKP, k. 59.

³³ Pismo naczelnika gminy Jaroszowice Krzempy z 4 marca 1929 r. AKP, k. 61.

³⁴ Pismo naczelnika gminy Jarząbkowice Brachaczka z 2 marca 1929 r. AKP, k. 63.

³⁵ Pismo naczelnika gminy Jedlina Wiśniowskiego z 4 marca 1929 r. AKP, k. 65.

³⁶ Pismo naczelnika gminy Kamionka z 4 marca 1929 r. AKP, k. 67.

³⁷ Pismo naczelnika gminy Kobielice Masnego z 14 marca 1929 r. AKP, k. 69.

³⁸ Pismo naczelnika gminy Kobiór Brańczyka z 14 marca 1929 r. AKP, k. 70.

³⁹ Pismo naczelnika gminy Kopciowice Penczaka z 5 marca 1929 r. AKP, k. 71.

⁴⁰ Pismo naczelnika gminy Kosztowy Bednarka z 4 marca 1929 r. AKP, k. 73.

⁴¹ Pismo naczelnika gminy Królówka Chmiela z 28 lutego 1929 r. AKP, k. 80.

⁴² Pismo naczelnika gminy Krzyżowice z 7 marca 1929 r. AKP, k. 83.

⁴³ Pismo naczelnika gminy Spiry z 4 marca 1929 r. AKP, k. 84.

Łaziska Średnie⁴⁴, Miedźna⁴⁵, Mizerów⁴⁶, Mokre Śląskie⁴⁷, Ornontowice⁴⁸, Orzesze⁴⁹, Panewnik⁵⁰, Paprocany⁵¹, Pawłowice⁵², Pniówek⁵³, Podlesie⁵⁴, Poręba⁵⁵, Radostowice⁵⁶, Smardzowice⁵⁷, Stara Kuźnia⁵⁸, Stara Wieś⁵⁹, Studzienice⁶⁰, Studzionka⁶¹.

W Bieruniu Starym pochowano 6 powstańców śląskich⁶². Byli to:

- Klemens Latocha (ur. 20 listopada 1887 r.), poległy 23 sierpnia 1919 r. Został on pochowany 30 sierpnia 1919 r. na cmentarzu nowym w Bieruniu Starym (rząd I, strona lewa);
- Karol Łukaszek (ur. 28 października 1899 r.), poległy 25 sierpnia 1919 r. Został pochowany, podobnie jak poprzednik, na cmentarzu nowym w Bieruniu Starym w dniu 2 września 1919 r. (rząd I, strona lewa);
- Jan Pilszczyk (ur. 7 października 1885 r.), poległy 19 sierpnia 1919 r. Pochowano go 23 sierpnia 1919 r. na cmentarzu nowym w Bieruniu Starym (rząd I, strona lewa)⁶³;
- Jan Dziubany (ur. 31 stycznia 1901 r.), zmarły 27 listopada 1919 r. Pochowany został 30 listopada 1919 r. na cmentarzu nowym w Bieruniu Starym (rząd II, strona lewa);
- Karol Stencel (ur. listopada 1887 r.), zmarły 21 marca 1920 r. Został pochowany 1 kwietnia 1920 r. na cmentarzu nowym w Bieruniu Starym (rząd III, strona prawa);

⁴⁴ Pismo naczelnika gminy Łaziska Średnie z 4 marca 1929 r. AKP, k. 90.

⁴⁵ Pismo naczelnika gminy Plewni z 2 marca 1929 r. AKP, k. 94.

⁴⁶ Pismo naczelnika gminy Kumora z 3 marca 1929 r. AKP, k. 96.

⁴⁷ Pismo naczelnika gminy Mokre Śląskie Siedlaczka z 4 marca 1929 r. AKP, k. 98.

⁴⁸ Pismo naczelnika gminy Ornontowice z 5 marca 1929 r. AKP, k. 103.

⁴⁹ Pismo naczelnika gminy Orzesze Szafrąca z 7 marca 1929 r. AKP, k. 104.

⁵⁰ Pismo naczelnika gminy Panewnik Dyrdy z 28 lutego 1929 r. AKP, k. 106.

⁵¹ Pismo naczelnika gminy Paprocany Kontnego z 2 marca 1929 r. AKP, k. 109.

⁵² Pismo naczelnika gminy Pawłowice z 4 marca 1929 r. AKP, k. 111.

⁵³ Pismo naczelnika gminy Pniówek Tekli z 7 marca 1929 r. AKP, k. 116.

⁵⁴ Pismo naczelnika gminy Podlesie Jarczyka z 4 marca 1929 r. AKP, k. 117.

⁵⁵ Pismo naczelnika gminy Poręba Sojki z 4 marca 1929 r. AKP, k. 119.

⁵⁶ Pismo naczelnika gminy Radostowice Wali z 3 marca 1929 r. AKP, k. 121.

⁵⁷ Pismo naczelnika gminy Smardzowice Tomanka z 5 marca 1929 r. AKP, k. 126.

⁵⁸ Pismo naczelnika gminy Stara Kuźnia z 4 marca 1929 r. AKP, k. 127.

⁵⁹ Pismo naczelnika gminy Stara Wieś z 4 marca 1929 r. AKP, k. 128.

⁶⁰ Pismo naczelnika gminy Studzienice Kozika z 13 marca 1929 r. AKP, k. 130.

⁶¹ Telegram naczelnika gminy Studzionka z 14 marca 1929 r. AKP, k. 131.

⁶² Wykaz grobów z powstań górnośląskich z lat 1919—1920 w Bieruniu. AKP, k. 7.

⁶³ Nieco inne dane podawał naczelnik gminy Jarosławice Krzempa, który w piśmie z 4 marca 1929 r. potwierdzał brak grobów powstańców w Jarosławicach, ale informował jednocześnie o grobie Jana Pilszczyka, miejscowego powstańca pochowanego na cmentarzu w Bieruniu Starym. Jako datę śmierci wskazał 20 sierpnia 1919 r., datę urodzin — 11 października 1885 r., a datę pochówku — 24 sierpnia 1919 r.; twierdził też, że grób nie posiadał numeru. AKP, k. 61.

— Józef Krupa (ur. 18 września 1878 r.), zmarły 27 października 1920 r. Został pochowany 2 listopada 1920 r. na cmentarzu nowym w Bieruniu Starym (rząd I, strona lewa).

Naczelnik gminy Gostyń Fityka⁶⁴ poinformował starostę pszczyńskiego dr. Franciszka Lercha o śmierci powstańca śląskiego Alojzego Świerkota w walkach o Koźle i Górę Świętej Anny. Powstaniec ten urodził się 10 maja 1898 r., a zginął 23 maja 1921 r.; został pochowany w Szymiszowie, w powiecie strzeleckim⁶⁵.

Groby powstańcze znalazły się także na cmentarzu w Mikołowie. Według *Wykazu grobów poległych żołnierzy podczas powstania górnośląskiego*⁶⁶, poległymi powstańcami byli:

— Stanisław Bojdoł (ur. 4 maja 1889 r.), zmarły 21 września 1919 r. Pochowany został 25 września 1919 r. na cmentarzu parafialnym w Mikołowie (nr grobu 316);

— Robert Mróz (ur. 1 maja 1895 r.), zmarły 21 sierpnia 1919 r. Pochowano go 27 sierpnia (błąd w zestawieniu — o miesiąc) na cmentarzu parafialnym w Mikołowie (nr grobu 272);

— Karol Pukocz (lat 45) z Łazisk Górnych, poległy 18 sierpnia 1919 r. Pochowano go na cmentarzu rzymskokatolickim w Mikołowie 27 września (?) 1919 r.⁶⁷

W Boryni (dziś sołectwo Jastrzębia-Zdroju) pochowano jednego powstańca śląskiego — Pawła Komańskiego. Ten urodzony 25 czerwca 1903 r. powstaniec poległ podczas III powstania śląskiego pod Górą Świętej Anny 20 maja 1921 r., a został pochowany 24 maja 1921 r. w Krzyżowicach⁶⁸.

W piśmie, jakie gmina Chełm Śląski wystosowała do starosty pszczyńskiego, z dnia 6 marca 1929 r. zawarto listę powstańców śląskich poległych na terenie gminy. Byli to:

— Jan Buzdygan (ur. 1882), który poległ 20 sierpnia 1920 r., a pochowano go 23 sierpnia 1919 r. (nr grobu 192);

— Franciszek Mańkut (ur. 1878), poległ 20 sierpnia 1919 r., a został pochowany 23 sierpnia 1919 r. na rzymskokatolickim cmentarzu w Chełmie (nr grobu 193);

— Jan Turek (ur. 1879), poległ 20 sierpnia 1919 r., a pochowano go także na cmentarzu w Chełmie (nr grobu 194);

— Maria Piątek (ur. 1888), zmarła 20 sierpnia 1919 r., a pochowana została na tym samym cmentarzu w Chełmie, w mogile wojennej;

⁶⁴ Nie zawsze osoba podpisująca się podawała swoje imię, dlatego też umieszczamy nazwiska według treści dokumentów.

⁶⁵ Pismo naczelnika gminy Gostyń Fityki z 4 marca 1929 r. AKP, k. 47.

⁶⁶ AKP, k. 9.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Wykaz grobów poległych żołnierzy w czasie powstania górnośląskiego 1921 r., sporządzony przez naczelnika Boryni Dziadka 6 marca 1929 r. AKP, k. 17.

— nieznanymi z imienia i nazwiska powstańcy śląski, poległy 18 sierpnia 1919 r., którego pochowano na cmentarzu rzymskokatolickim w Chełmie 20 sierpnia 1919 r.⁶⁹

W Goczałkowicach Górnych pochowano dwóch powstańców z I powstania śląskiego⁷⁰. Byli to:

— Paweł Młodzik (ur. 23 listopada 1881 r.), poległy 17 sierpnia 1919 r., którego pochowano 21 sierpnia tego samego roku na miejscowym cmentarzu rzymskokatolickim (rząd II);

— Franciszek Kołoczek (ur. 28 października 1889 r.), poległy 17 sierpnia 1919 r., którego pochowano 1 września 1919 r. (rząd II cmentarza w Goczałkowicach Górnych)⁷¹.

Z kolei zgodnie z wykazem sporządzonym przez naczelnika gminy Krasowy Gonsiorczyka z dnia 4 marca 1929 r., na terenie tej gminy znajdowała się jedna mogiła powstańcza — poległego podczas I powstania śląskiego Wilhelma Goja (ur. 23 lutego 1898 r.), zabitego 22 sierpnia 1919 r., a pochowanego 26 sierpnia 1919 r. w Lędzinach. Dnia 19 lutego 1928 r. ekshumowano jego zwłoki i pochowano na cmentarzu katolickim w miejscowości Krasowy (grób nr 191, rząd II, oddz. II)⁷².

Tylko jeden powstańcy został także pochowany na cmentarzu parafialnym w Suszcu. Był nim ur. 12 września 1900 r. Augustyn Piszczek, który poległ podczas III powstania śląskiego 4 czerwca 1921 r., a został pochowany na cmentarzu parafialnym w Suszcu 10 czerwca tego samego roku⁷³.

Gmina Łaziska Dolne poinformowała starostę pszczyńskiego o jednym grobie powstańczym, w którym pochowano uczestnika I powstania śląskiego Karola Pukocza (ur. 4 października 1893 r.), poległego 18 sierpnia 1919 r. Został on pochowany 28 sierpnia 1919 r. w Mikołowie (nr grobu 273)⁷⁴. Karol Pukocz był już wcześniej wzmiankowany, przy okazji ujawnienia informacji o grobach powstańczych w Mikołowie.

W sąsiednich Łaziskach Górnych zachował się masowy grób powstańców śląskich z II i III powstania śląskiego⁷⁵. Zostało w nim pochowanych 6 powstańców. Byli to:

— Juliusz Palka (ur. 8 kwietnia 1896 r.), który zmarł 23 września 1920 r. i został pochowany w środkowej części cmentarza rzymskokatolickiego w Łaziskach Górnych (grób masowy bez numeracji);

⁶⁹ Spis powstańców górnośląskich pochowanych w Chełmie. AKP, k. 24.

⁷⁰ Szerzej na ten temat por. M. Małecki: *Pod płaszczem świętego Marcina. Z dziejów Ćwiklic, ich mieszkańców, parafii i kościoła*. Pszczyna 2016, s. 176 i nast.

⁷¹ Spis poległych powstańców w Goczałkowicach Górnych z 4 marca 1929 r. AKP, k. 42.

⁷² Por. pismo naczelnika gminy Krasowy Gonsiorczyka z 4 marca 1929 r. AKP, k. 79.

⁷³ Por. pismo naczelnika gminy Kryry Zielonki z 5 marca 1929 r. AKP, k. 82.

⁷⁴ Pismo naczelnika gminy Łaziska Dolne z 8 marca 1929 r. AKP, k. 85.

⁷⁵ Pismo naczelnika gminy Łaziska Górne Otawy z 5 marca 1929 r. AKP, k. 87.

- Teofil Pucha (ur. 12 marca 1904 r.), który poległ 3 maja 1921 r. i został pochowany (10 maja 1921 r.) w tym samym grobie masowym co Juliusz Palka;
- Ryszard Jarczyk (ur. 1 kwietnia 1905 r.), który poległ 3 maja 1921 r. i został pochowany tego samego dnia i na tym samym cmentarzu co Teofil Pucha;
- Stanisław Adamczyk (ur. 4 kwietnia 1897 r.), który zmarł 3 maja 1921 r. i został pochowany, podobnie jak poprzednicy, 10 maja 1921 r. na cmentarzu w Łaziskach Górnych;
- Augustyn Szczęsny (ur. 4 sierpnia 1899 r.), który zmarł 3 maja 1921 r. i został pochowany 10 maja 1921 r. w Łaziskach Górnych, we wspólnym masowym grobie powstańczym;
- Paweł Wieczorek (ur. 12 czerwca 1895 r.), który zmarł 3 maja 1921 r. i został pochowany 10 maja 1921 r. w Łaziskach Górnych, we wspólnym masowym grobie powstańczym⁷⁶.

W gminie Łąka spoczywają następujący powstańcy:

- Paweł Domżoł (ur. 15 stycznia 1898 r.), poległ 23 sierpnia 1919 r., a pochowany tego samego dnia na cmentarzu rzymskokatolickim w tej miejscowości (w rzędzie „koło bramki”; bez podanego numeru grobu);
- Jan Knopek (ur. 17 października 1900 r.), poległ 23 sierpnia 1919 r. i pochowany po południu tego samego dnia wraz z Pawłem Domżołem;
- Ludwik Pawełczyk (ur. 7 sierpnia 1899 r.), poległ w tym samym dniu co poprzednicy i również po południu tego samego dnia pochowany;
- Stefan Stadler (ur. 13 grudnia 1900 r.), poległ 23 sierpnia 1919 r. w tych samych okolicznościach i także po południu tego samego dnia pochowany z wcześniej wymienionymi powstańcami⁷⁷.

Na cmentarzu w Murckach spoczywa trzech powstańców śląskich poległych w I powstaniu śląskim. Są nimi:

- Karol Bialik (ur. 10 kwietnia 1880 r.), poległ 19 sierpnia 1919 r., pochowany 22 sierpnia 1919 r. (nr grobu 38, rząd III, strona wschodnia);
- Jan Kołodziej (ur. 14 maja 1876 r.), poległ 19 sierpnia 1919 r., pochowany 22 sierpnia 1919 r. (w grobie numer 37, rząd III, po wschodniej stronie cmentarza);
- Teodor Marona (w chwili śmierci miał 30 lat), poległ 21 sierpnia 1919 r., a pochowany 29 sierpnia 1919 r. (w grobie nr 33, w tej samej części cmentarza co wyżej wymienieni powstańcy)⁷⁸.

Czterech powstańców poległych w III powstaniu śląskim spoczywa na cmentarzu w Paniowach. Są to:

⁷⁶ Wykaz poległych w powstaniu górnośląskim, gmina Łaziska Górne. AKP, k. 89.

⁷⁷ Wykaz poległych w czasie powstań górnośląskich na cmentarzu w Łące we wspólnej mogile. AKP, k. 93.

⁷⁸ Wykaz grobów z powstania górnośląskiego 1919 r., gmina Murcki, powiat Pszczyna, sporządzony przez naczelnika gminy Janasa. AKP, k. 102.

- Leon Zając (ur. 11 kwietnia 1894 r.), poległy 3 maja 1921 r., a pochowany 7 maja 1921 r. na cmentarzu rzymskokatolickim w Paniowach, w „mogile zbiorowej z pomnikiem”;
- Antoni Kobza (ur. 15 maja 1901 r.), poległy 7 maja 1921 r., a pochowany 11 maja 1921 r. w tej samej mogile;
- Leon Mucha (ur. 8 września 1891 r.), poległy 3 maja 1921 r. i pochowany, jak wyżej wymienieni powstańcy, 9 maja 1921 r. na cmentarzu w Paniowach;
- Jan Niestrój (ur. 26 listopada 1895 r.), zaginął 5 maja 1921 r.; jego dane umieszczono w formie kommemoratywnej⁷⁹.

Według kwerendy naczelnika gminy Piotrowice, z tej miejscowości zginęli następujący powstańcy śląscy:

- Augustyn Brzozok (ur. 2 sierpnia 1902 r.), zginął 21 sierpnia 1920 r., został pochowany 26 sierpnia 1920 r. w Panewnikach (grób nr 19, oddz. V);
- Michał Gierlotka (ur. 21 września 1886 r.), poległy 3 maja 1921 r., został pochowany 7 maja 1921 r. w Panewnikach (grób nr 97, oddz. III)⁸⁰.

Powstańcy śląscy z Rudołtowic, walcząc w III powstaniu śląskim, uczestniczyli w bitwie pod Górą Świętej Anny. W powiecie strzeleckim polegli Franciszek Liberka (ur. 19 września 1895 r.) i Karol Skrobol (ur. 22 października 1896 r.), lecz ich miejsca pochówku nie były dostatecznie znane⁸¹.

Podobna sytuacja miała miejsce w Rudziczce, gdzie nie ma grobów powstańczych, lecz jeden z mieszkańców tej miejscowości Wilhelm Cyrlicki poległ w czasie III powstania śląskiego 4 czerwca 1921 r. i został pochowany we wsi Dolna, w powiecie strzeleckim⁸².

W Smardzowicach nie znaleziono żadnych grobów powstańców śląskich. Naczelnik tamtejszej gminy Tomanek, w piśmie do starosty pszczyńskiego z 5 marca 1929 r., zaznaczył również, że nie odnaleziono tam także grobów z wcześniejszych powstań narodowych (1794 i 1864)⁸³. Podobnie było w Starej Kuźni⁸⁴.

Ze Starej Wsi (dziś dzielnica Pszczyny) pochodziło wielu powstańców śląskich, jednak na terenie tej miejscowości nie pochowano żadnego z nich, w pobliżu bowiem, w stolicy powiatu, znajdował się cmentarz⁸⁵.

⁷⁹ Wykaz osób poległych podczas powstań górnosląskich i znajdujących się ich grobów na cmentarzu w Paniowach. AKP, k. 108.

⁸⁰ Wykaz poległych powstańców śląskich z gminy Piotrowice. AKP, k. 114. Nie jest to lista pełna. Oprócz wyżej wymienionych, z powstań śląskich nie powrócili: Robert Kurdziel (poległ w III powstaniu śląskim), Filip Limański (poległ w III powstaniu śląskim), Feliks Mrowiec i Wilhelm Widuch (także poległ podczas III powstania śląskiego).

⁸¹ Pismo naczelnika gminy Rudołtowice Szemy z 8 marca 1929 r. AKP, k. 123.

⁸² Pismo naczelnika gminy Rudziczka Musiolika z 6 marca 1929 r. AKP, k. 124.

⁸³ Pismo naczelnika gminy Smardzowice z 5 marca 1929 r. AKP, k. 126.

⁸⁴ Pismo naczelnika gminy Stara Kuźnia z marca 1929 r. AKP, k. 127.

⁸⁵ Pismo naczelnika gminy Stara Wieś Kokota z 4 marca 1929 r. AKP, k. 128.

Naczelnik gminy Studzienice doniósł staroście pszczyńskiemu, że w powstaniach górnośląskich nie poległ w gminie żaden powstaniec, dlatego też na jej terenie nie ma grobów powstańców⁸⁶. Przez Studzienice podczas I powstania śląskiego przechodził wprawdzie batalion Stanisława Krzyżowskiego, lecz na tym terenie nie prowadzono żadnych walk.

Naczelnik Studzionki wysłał staroście pszczyńskiemu telegram, datowany 14 marca 1929 r., w którym doniósł o braku poległych i pochowanych powstańców śląskich⁸⁷.

Z Szerokiej (dziś dzielnica Jastrzębia-Zdroju) zginęło 5 powstańców śląskich⁸⁸. Byli to:

- Henryk Ździebło, powstaniec z 2. Żorskiego Pułku Piechoty (ur. 2 lipca 1902 r.), pochowany w zbiorowej mogile powstańczej na cmentarzu parafialnym w Szerokiej⁸⁹;
- Alojzy Czempiel, powstaniec z 2. Żorskiego Pułku Piechoty (ur. 14 czerwca 1898 r., zm. 23 maja 1921 r. pod Kędzierzynom), pochowany w zbiorowej mogile wraz z Henrykiem Ździebło;
- Faustyn Szkróbka, powstaniec z 2. Żorskiego Pułku Piechoty (ur. 12 lutego 1900 r., zm. 29 maja 1921 r., podczas III bitwy o Górę Świętej Anny), pochowany we wspólnej mogile z dwoma wyżej wymienionymi powstańcami;
- Rudolf Janik (ur. 23 maja 1901 r.), ranny podczas walk o miejscowość Krasowa k. Góry Świętej Anny, pozostawiony w jednym z gospodarstw, został rozstrzelany przez Niemców 23 maja 1921 r.;
- Rudolf Walla (ur. 17 kwietnia 1799 r.), rozstrzelany przez Niemców w lesie k. Góry Świętej Anny 23 maja 1921 r., podczas bitwy o tę miejscowość.

Wszystkim zamordowanym postawiono w 1922 r. pamiątkowy pomnik-piętę.

W gminie Ściernie — jak doniósł naczelnik tej gminy Mądry — nie znajdowały się żadne powstańcze mogiły⁹⁰.

Spośród powstańców śląskich pochodzących ze Śmiłowic poległo 5. Byli to:

- Franciszek Mróz (ur. 1 czerwca 1900 r.), poległ podczas I powstania śląskiego, 17 sierpnia 1919 r., został pochowany 22 sierpnia 1919 r., w grobie pojedynczym nr 65 na starym cmentarzu parafialnym w Tychach;

⁸⁶ Pismo naczelnika gminy Studzienice Kozika z 13 marca 1929 r. AKP, k. 130.

⁸⁷ Pismo naczelnika gminy Studzionka z 14 marca 1929 r. AKP, k. 131.

⁸⁸ Pismo naczelnika gminy Szeroka [brak daty]. AKP, k. 142.

⁸⁹ Historia jego śmierci jest powszechnie znana. Zginął podczas próby przeszukania dworu Madeyskich w Boryni w nocy z 2 na 3 maja 1921 r. Gdy nikt nie otworzył drzwi, uderzył w nie kolbą pistoletu. Wtedy padł śmiertelny strzał (podobno z niezabezpieczonej broni młodego powstańca). Chociaż przewieziono go do pobliskiej karczmy Hartza, nie zdołano go uratować. Zmarł w objęciach matki; por. H. Białecka: *Zarys dziejów Boryni i Skrzeczkowic od czasów najdawniejszych do 2001*. Jastrzębie-Zdrój 2001.

⁹⁰ Pismo naczelnika gminy Ściernie z 6 marca 1929 r. AKP, k. 134.

- Augustyn Rozkoszny (ur. 6 listopada 1895 r.), poległ podczas I powstania śląskiego, 17 sierpnia 1919 r., wraz z Franciszkiem Mrózem i wspólnie z nim został pochowany 22 sierpnia 1919 r. — grób nr 64;
- Karol Kiszka (ur. 6 września 1902 r.), poległ 20 sierpnia 1919 r. w Murckach, pochowany został 21 sierpnia 1919 r. na nowym cmentarzu parafialnym w Tychach;
- Karol Janik (ur. 23 lipca 1895 r.), zginął 7 maja 1921 r., pochowany został 10 maja 1921 r. na nowym cmentarzu parafialnym w Tychach, grób nr 19;
- Franciszek Skudło (ur. 17 września 1877 r.), poległ 17 sierpnia 1919 r., 22 sierpnia 1919 r. został pochowany na nowym cmentarzu w Tychach, grób nr 67⁹¹.

W Urbanowicach nie poległ żaden powstaniec śląski, o czym zawiadomił 5 marca 1929 r. naczelnik gminy Szczygieł⁹².

Podobne informacje nadeszły z Wesołej⁹³ i Wilkowyj⁹⁴.

Z kolei w Warszawicach pochowano dwóch żołnierzy niemieckich i dwóch powstańców śląskich.

Tymi pierwszymi byli:

- Ryszard Hertel, zm. 25 sierpnia 1919 r., a pochowany 31 sierpnia 1919 r. na miejscowym cmentarzu ewangelickim,
- Karol Szlotermüller, zm. 25 sierpnia 1919 r., a pochowany 31 sierpnia 1919 r., razem z Ryszardem Hertelem.

Natomiast pochodzący z tej gminy polegli powstańcy śląscy to:

- Franciszek Kumor (ur. 30 października 1899 r.), zmarł 21 maja 1921 r., pochowano go 25 maja tego samego roku na cmentarzu katolickim;
- Sylwester Zieleźnik (ur. 26 listopada 1902 r.), poległ 21 maja 1921 r., pochowany tego samego dnia co Franciszek Kumor na cmentarzu katolickim⁹⁵.

W obu Wisłach — Małej⁹⁶ i Wielkiej⁹⁷ — nie zanotowano żadnych grobów powstańczych. Podobnie było w Woszczycach niedaleko Żor⁹⁸ i Zarzeczcu⁹⁹. W nadwiślańskiej gminie Wola pochowano jednego powstańca śląskiego¹⁰⁰. Był nim Sylwester Janosz (ur. 13 listopada 1893 r.), zmarły 7 września 1919 r. i pochowany 12 września 1919 r. na cmentarzu parafialnym w Woli¹⁰¹.

⁹¹ Dane tych osób, zob. Pismo naczelnika gminy Ściernie z 25 lutego 1929 r. AKP, k. 139.

⁹² Pismo naczelnika gminy Urbanowice Szczygła z marca 1929 r. AKP, k. 140.

⁹³ Pismo naczelnika gminy Wesoła [nazwisko nieczytelne] z 3 marca 1929 r. AKP, k. 143.

⁹⁴ Pismo naczelnika gminy Wilkowyje [nazwisko nieczytelne] z 4 marca 1929 r. AKP, k. 145.

⁹⁵ Pismo naczelnika gminy Warszawice [podpis nieczytelny] z 6 marca 1929 r. AKP, k. 142.

⁹⁶ Pismo z 2 marca 1929 r. naczelnika gminy Wisła Mała Machnika. AKP, k. 147.

⁹⁷ Pismo z 5 marca 1929 r. naczelnika gminy Wisła Wielka [nazwisko nieczytelne]. AKP, k. 148.

⁹⁸ Pismo z 4 marca 1929 r. naczelnika gminy Woszczyce Matuszczyka. AKP, k. 154.

⁹⁹ Pismo z 4 marca 1929 r. naczelnika gminy Zarzeczce Kempki. AKP, k. 158.

¹⁰⁰ Pismo z 1 marca 1929 r. naczelnika gminy Wola Niesyto. AKP, k. 150.

¹⁰¹ AKP, k. 152.

W Wyrach pochowano 5 powstańców śląskich. Byli nimi:

- Walenty Gołaszczczyk (ur. 10 lutego 1898 r.), zmarł 22 marca 1921 r., pochowany został 29 marca tego samego roku na cmentarzu rzymskokatolickim w Mikołowie (w pojedynczym grobie);
- Stanisław Wojtynek (ur. 30 sierpnia 1894 r.), poległ 21 maja 1921 r., został pochowany we wsi Jasiona, pow. lubliniecki;
- Walenty Zagórski (ur. 26 września 1901 r.), poległ 19 maja 1921 r., został pochowany w Gogolinie, nie wiadomo kiedy;
- Konstanty Borowski (ur. 7 grudnia 1901 r.), poległ 11 czerwca 1921 r., pochowany został w Gogolinie, brak wskazówek co do miejsca i czasu po-
grzebu;
- Franciszek Kopiec (ur. 25 marca 1901 r.), wiadomo jedynie, że był powstań-
cem poległym w okolicach Gogolina¹⁰².

Pochówki żołnierzy niemieckich uczestniczących w walkach z powstańcami śląskimi na terenie powiatu pszczyńskiego

Tabela 1

Żołnierze niemieccy polegli w walce z powstańcami śląskimi i miejsca ich pochówku

Imię i nazwisko	Data urodzenia	Data zgonu	Data pochówku	Miejscowość pochówku	Nazwa cmentarza	Numer grobu	Rząd	Grób pojedynczy / masowy	Armia / narodowość
Brunon Ortelt	22 lata	17.09.1919	22.08.1919	Pszczyzna	cmentarz ewangelicki	27	część stara	pojedynczy	1. Pułk Strzelców Konnych Pruskich nr 11
Wilhelm Wittmall	18.07.1900	24.08.1919	28.08.1919	Pszczyzna	cmentarz ewangelicki	28	część stara	pojedynczy	Pułk Reichswehry nr 52
Kurt Heinig	27.05.1895	30.08.1919	2.09.1919	Pszczyzna	cmentarz ewangelicki	29	część stara	pojedynczy	2. Pułk Huzarów, nr 52, zam. Burchstadt

¹⁰² Powyższe dane na podstawie pisma z 6 marca 1929 r. naczelnika gminy Wiry — ibidem, k. 136 i nast.

Erwin Renthner	26.08.1900	30.08.1919	2.09.1919	Pszczyna	cmენტarz ewangelicki	30	część stara	pojedynczy	zam. Goldenstal
Kurt Wagner	13.01.1893	30.08.1919	2.09.1919	Pszczyna	cmენტarz ewangelicki	31	część stara	pojedynczy	Dolny Śląsk
Albert Nix	27.08.1896	9.09.1919	11.09.1919	Pszczyna	cmენტarz ewangelicki	32	część stara	pojedynczy	1. Pułk Huzarów Pruskich, nr 12, zam. Bremen
Fryc Schmidt	30.04.1899	7.08.1891	11.09.1919	Pszczyna	cmენტarz ewangelicki	33	część stara	pojedynczy	zam. Ogreis
Wilhelm Wittkopf	40 lat	23.08.1919	2.09.1919	Pszczyna	cmენტarz ewangelicki	34	część stara	pojedynczy	sierżant

Źródło: Wykaz grobów poległych żołnierzy podczas powstania górnośląskiego, znajdujących się na terenie miasta Pszczyna, 17.03.1929 r. AKP, k. 2.

Uwagi końcowe

Pamięć historyczna powstań śląskich to coś więcej niż administracyjny spis poległych. Budowała się na niej nowa tożsamość górnośląska. Widać to chociażby na przykładzie górnośląskich pułków wojskowych w okresie międzywojennym. Nie budowały one tożsamości opartej na idei legionów — jak ogromna większość podobnych formacji w całej Polsce — lecz właśnie na etosie powstańców. Przykładem może tu być 75. Pułk Piechoty Strzelców Bytomskich, stacjonujący na co dzień w Chorzowie (Królewskiej Hucie) i w Rybniku (I batalion). Stał się on elitarny właśnie ze względu na pamięć o powstańcach śląskich. Służyli w nim późniejsi znani dowódcy, jak gen. Stanisław Sosabowski czy płk Waclaw Klaczyński. We wrześniu 1939 r. pułk ten walczył o jeden dzień dłużej od wszystkich kapitulujących wówczas pod Tomaszowem Lubelskim jednostek polskich¹⁰³. Warto o tym pamiętać.

¹⁰³ M. Małeck: *Z dziejów wojny obronnej Polski w 1939 r. Bitwa graniczna pod Pszczyną*. Warszawa—Kraków 2003, s. 53.

Pamięć powstańcza przetrwała przede wszystkim w celebrowaniu uroczystości patriotycznych, manifestacjach, organizacji marszów nad Odrę i właśnie w grobownictwie. Tym samym, mimo represji okupanta niemieckiego podczas działań drugiej wojny światowej czy instrumentalnego wykorzystania tradycji powstańczej przez komunistów, idea powstań śląskich dotrwała do czasów współczesnych, a jednym z jej wyznaczników jest podjęta przez Instytut Pamięci Narodowej myśl odnalezienia możliwie wszystkich grobów powstańczych, stosownego ich upamiętnienia i renowacji. Może w jakimś stopniu przyczyni się do tego niniejszy artykuł.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Ksiąg Pszczyńskich, Starostwo Pszczyńskie, sygn. 185, Referat Bezpieczeństwa, Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Pszczynie.

Opracowania

Białecka H.: *Zarys dziejów Boryni i Skrzeczkowic od czasów najdawniejszych do 2001*. Jastrzębie-Zdrój 2001.

Eichhorn J.: *Śpiewnik byłych powstańców*. Katowice 1921—1935, s. 16 i nast.

Małecki M.: *Pod płaszczem świętego Marcina. Z dziejów Ćwiklic, ich mieszkańców, parafii i kościoła*. Pszczyna 2016, s. 176—177.

Małecki M.: *Pszczyna — Tychy 1919. I powstanie śląskie na ziemi pszczyńskiej*. Zabrze—Tarnowskie Góry 2019, s. 20—24.

Małecki M.: *Z dziejów wojny obronnej Polski w 1939 r. Bitwa graniczna pod Pszczyną*. Warszawa—Kraków 2003, s. 53.

Serafin F.: *Stosunki polityczne, społeczne i ruch narodowy w Pszczyńskim w latach 1918—1922*. Katowice 1993, s. 124—133.

Marian Małecki

***Und sie haben ihn an der schlesischen Grenze begraben —
die Verwaltungsbehörden im Dienste der Kriegsgräberfürsorge
Gefallene schlesische Aufständische und ihre Gegner im Lichte
der Umfrage im Kreis Pleß aus dem Jahre 1929***

Schlüsselwörter: Schlesische Aufstände, Kreis Pleß, Gräber der Aufständischen

Zusammenfassung: Der Artikel befasst sich mit der Zählung der polnischen und deutschen Gräber aus der Zeit der schlesischen Aufstände im Kreis Pleß. Hier begannen die schlesischen Aufstände und der Kreis Pleß galt als Hochburg des Aufstands. Die Teilnahme der Bevölkerung an bewaffneten Kämpfen wird aus der Perspektive von Verlusten der Polnischen Militärorganisation Oberschlesiens (sog. „Peowiacy“) und der auf der Gegenseite stehenden, deutschen Streitkräfte dargestellt. Dadurch erhält man einen Überblick sowohl über die erlittenen Verluste als auch über den Beitrag des Kreises Pleß zur Unabhängigkeit Polens und Angliederung eines Teils von Oberschlesien an das Mutterland. In Anbetracht der Tatsache, dass dieses Material bisher noch nicht veröffentlicht wurde und sich auf die erhalten gebliebenen Archivalien stützt, kann es die Antwort auf viele Forschungspostulate in dieser Materie liefern.

Marian Małecki

***And they buried him on the Silesian border —
administration in the service of war graves
Fallen Silesian insurgents and their opponents in the light
of the Pszczyna Starosty queries from 1929***

Keywords: Silesian Uprisings, Pszczyna poviat, insurgents' graves

Summary: The article concerns the register of Polish and German graves from the period of the Silesian Uprisings in the territory of the Pszczyna poviat. It was here that the Silesian Uprisings began, and the Pszczyna poviat was considered to be the origin of the uprising. The inhabitants' involvement in the uprising was shown through the losses suffered by the members of the Polish Military Organisation of Upper Silesia and the German soldiers on the other side of the conflict. Thanks to these data, it is possible to assess both the losses and the personal contribution of the Pszczyna poviat to Poland's independence and incorporation of part of Upper Silesia to the Motherland. Considering that this material has not been published before and is based on preserved archives, it is an answer to many research postulates concerning this topic.